

Ecoul în Moldova al răscoalei ienicerilor din 1703

CONST. A. STOIDE

Pacea încheiată la Karlovitz în 1699 între Imperiul otoman și statele coalizate în Liga sfântă, prin forța lucrurilor, nu era socotită de părțile contractante decît un armistițiu, care putea fi oricînd rupt. Turcii visau o revanșă și în acest scop inspirau și chiar subvenționau în Transilvania și Ungaria o serie de mișcări, care aveau la bază nemulțumirile populației cu extorsiunile și fiscalitatea excesivă adusă de noua stăpînire. Aceste mișcări, sperau ei, aveau să-i pună în situația de-a interveni pentru restabilirea, măcar în parte, a vechii stări de lucruri. La rîndul lor Habsburgii se gîndeau nu numai să paralizeze încercările otomane de revanșă, dar chiar la noi achiziții, în drumul spre răsărit, atît de necesare expansiunii lor economice.

De aici nevoia, de o parte și de alta, pe lîngă pregătirile războinice pe care le făceau, și de o singură informare asupra intențiilor părții adverse. Țările Române, prin poziția lor, erau cel mai potrivit teritoriu care putea favoriza această tendință.

Se știe că una din obligațiile domnilor români, dintr-o epocă foarte îndepărtată, și nu cea mai mică, era de-a furniza Porții știri asupra intențiilor regilor Ungariei, în epoca mai veche, a conducerii habsburgice, după încorporarea Transilvaniei de către aceștia. Aceleași obligații le aveau și diferiții conducători de instituții militare sau civile din Transilvania față de regele de la Buda sau de Guvernul austriac. Pentru furnizarea de știri, au avut loc, din cele mai vechi, timpuri, corespondențe susținute între domnii și boierii din Moldova și Țara Românească cu autoritățile și particularii din Transilvania.

De aceea, în arhivele orășenești, dar și în cele „familiale” din această țară, se găsesc astfel de știri care privesc situația din statul otoman. Informația politică, atunci cînd venea din Principate, de multe ori se împletea cu informații privind aceste ținuturi; în concepția epocii și ele făceau parte din Imperiul otoman și adesea amenințarea turcească venea pe acolo.

Evident, actele care serveau pentru informarea unor conducători de instituții ca atare s-ar fi cuvenit să se păstreze în arhivele acestor instituții. Se știe însă că în epoca mai veche, nu toate instituțiile își constituiau arhive și adesea chiar actele în legătură cu activitatea instituției care avea arhivă, la părăsirea postului, fosta conducere le păstra în arhiva personală, ca unele ce făceau parte din propria activitate, împletită cu o gestiune financiară. Numai spre jumătatea secolului al XVIII-lea s-a impus o organizare a arhivelor din Transilvania, care să determine în mod precis caracterul public al actelor rezultate din activitatea publică a unei persoane¹. Această mentalitate și procedură explică împrejurarea că pentru epoca mai veche, acte cu caracter public se găsesc în arhivele zise familiale, ale unor foști conducători de instituții.

În cele ce urmează prezentăm o analiză a datelor referitoare la Imperiul otoman în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, cuprinse în două scrisori păstrate în fondul de documente al familiei contelui Mikes din Zabolna².

¹ În această privință a se vedea C.A. Stoide, „Introducere” la *Arhiva Magistratului orașului Brașov*, vol. I, București, 1959, p. 5, (și nota 4, aceeași pagină).

² Arh. St. Sf. Gheorghe, fondul familial Mikes de Zabolna. Fondul, la data cercetării noastre, nu era inventariat; documentele însă erau așezate în ordine strict cronologică.

Unul dintre actele în cauză, o scrisoare cu data de 7 septembrie (st. n.) 1703, este adresată, din Iași, contelui Mihail Mikes, căpitanul suprem al celor Trei Scaune, de către un personaj a cărui semnătură nu se poate descifra. După, toate probabilitățile scrisoarea vine de la un preot, deservent la una din bisericile catolice din Iași sau din împrejurimi³.

Informația se referă la proaspetele evenimente care, în cursul lunii august 1703, zguduiseră Imperiul otoman, ducând la răsturnarea sultanului Mustafa al II-lea și înlocuirea lui cu fratele său Ahmed al III-lea. Parte din știrile cuprinse în acest act confirmă cele ce se știau mai înainte din cronicile turcești și din memoriile epocii, consemnate însă de la începutul secolului al XIX-lea, în cunoscuta istorie a Imperiului otoman, datorată lui Hammer și chiar ceea ce se cunoștea din operele cronicarilor moldoveni, cum erau Ioan Neculce și Pseudo Neculce Costin, contemporanii evenimentelor. Parte însă din știrile cuprinse în această scrisoare diferă de ceea ce se știa mai înainte; ele însă pot arăta și modul riguros exact în care erau informați dregătorii habsburgici asupra stării de lucruri din Imperiul otoman. Se vede apoi că informația era datorată indiscreției, neglijenței sau interesului unei persoane sus puse, după toate probabilitățile chiar al unor boieri din Sfatul domnesc. Știrea, spune corespondentul, fusese adusă în Iași de un turc trimis al serascherului.

Ea începe cu momentul în care sultanul Mustafa al II-lea este părăsit de trupele cu care mersese în întimpinarea rebelilor, trecând de partea acestora. În locul sultanului detronat, spune scrisoarea, a fost pus fratele său „sultanul Ahmet” în vîrstă de 28 de ani⁴. De remarcat că Hammer, după izvoarele turcești îi dă vîrstă de treizeci de ani⁵. Se arată în mod precis, ceea ce se știa mai vag din alte izvoare, că rebelii au ezitat la început să înlocuiască pe Mustafa cu fratele său Ahmet, din teama ca nu cumva mama sultanului să uneltească împotriva celor care conlucrase pentru răsturnarea lui Mustafa. Ei inclinau să aleagă ca sultan pe Ibrahim, fiul în vîrstă de 12 ani al sultanului mort Ahmed al II-lea. Se știe că Mustafa al II-lea și Ahmed al III-lea erau fiii lui Mehmed al IV-lea cit timp Ibrahim, copilul de 12 ani, era fiul lui Ahmed al II-lea⁶.

Pentru alegerea lui Ahmet, spune Hammer, s-a pronunțat cu hotărîre, încă de la început, sultana Valida⁷; acest lucru nu-l spune scrisoarea din septembrie 1703, care precizează numai despre consultarea „doctorilor și legiștilor turci” în această problemă, care au arătat, că după dispozițiile Alcoranului, nu se cuvine ca unul mai mic de vîrstă să fie pus sultan, în locul altuia mai mare. În felul acesta, pînă la urmă, s-a ajuns ca în unanimitate să se aleagă sultan Ahmed, fratele sultanului depus. Scrisoarea dă informații și în legătură cu înlocuirea marelui vizir. La refuzul lui Köprülü (ultimul din această familie) de a primi viziratul, căpeteniile rebelilor au numit pe ruda acestuia („afinem ipsius”) Nișangi Pașa. În legătură cu persoana noului vizir, se dă explicația că era dregătorul care la împăratul de mai înainte (Ahmed al II-lea)

³ Pentru istoricul dezvoltării cultului catolic în Iași și, în general, în Moldova, a se vedea N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 185—197.

⁴ Scrisoarea din 7 septembrie (st. n.) 1703 (Vezi anexa).

⁵ J. Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, trad. M. Dochez, vol. III, Paris, 1844, p. 321.

⁶ *Ibidem*, p. 319.

⁷ *Ibidem*, p. 320.

punea sigiliul și semnătura împăratului pe acte. Fostul vizir al domniei lui Mustafa al II-lea a scăpat prin fugă.

Sînt arătate și nemulțumirile principale ale rebelilor, care erau și ale lumii otomane în genere, față de sultanul răsturnat: că a dat în mina creștinilor atîtea provincii și moschei, care cesiuni le numeau tribut plătit creștinilor. Mișcarea contra sultanului Mustafa fusese dar o consecință a tratatului de pace defavorabil turcilor, încheiat la Karlovitz. Interesant de subliniat este că, după informațiile pe care le avea Hammer și chiar cronicarul moldovean Neculce, aceste acuzații fuseseră aduse la Feisullah⁸, fostul muftiu, care a trebuit să plătească cu viața emiterea *fetva*-lei, care autoriza cesiunea de teritorii către necredincioși. Fostul muftiu a fost omorît de rebeli în chinuri și batjocuri și la înmormîntarea lui au silit să officieze rugăciuni pe doi preoți, armeni după Hammer⁹, sau un preot grec și unul armean după Neculce, acuzîndu-l că pe ascuns ar fi fost renegeat¹⁰. Într-unul dintre manuscrisele din cronica lui Neculce se reproduce și expresia turcească cu care unul dintre preoții oficianți ar fi însoșit actul acesta de impietate față de un muftiu¹¹.

Scrisoarea se încheie cu informația despre zvonul venit din Țara Românească, că încă de la 19 august stil vechi, a fost numit domn al Moldovei Mihail Racoviță, nepot după fratele soției, al lui Iordache Ruset. Corespondența arată că aștepta confirmarea știrii. Și această informație prezintă un interes deosebit, fiindcă arată data precisă de emitere a firmanului de numire a lui Racoviță, dinainte de 30 august (st. n.) 1703¹², față de cea ce se admisesse mai înainte, în mod vag, că numirea avusese loc „înainte de 12” (septembrie)¹³. Știrea ar întări presupunerea că informațiile le primise corespondentul din anturajul rusetesc, interesat în schimbarea de domn și în legătură, în acest sens, cu Brîncoveanul¹⁴.

Tot din Iași pornea către contele Mikes o scrisoare cu data de 23 septembrie (st. n.)¹⁵. Între alte informații se arată aici că noul sultan n-ar fi dispus să păstreze pacea cu Veneția și cu Moscova și se anunța ca sigur un război, dacă nu pentru iarna care urma, cel puțin pentru anul viitor, se dau

⁸ *Ibidem*, p. 322.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. II, Iorgu Iordan, București, 1959, p. 167–168: „Și au pus pe un popă de legea noastră și altu domnesc de I-au prohodit și au mersu înainte-i cu cîntări și cu cadelnită pin I-au scos afară din Udriu și I-au îngropat dzicînd că au fost ghiaur”. De remarcat că Neculce incurcă numele sultanilor. El crede că în 1703 a fost răsturnat „Mehmet” și înlocuit cu Mustafa: „I-au scos pe sultan Mehmet din Udriu. Și au pe un frate al lui sultan Mustafa, împărat”. (*Ibidem*, p. 167). Pseudo Nicolae Costin dă relația în mod mai rezumativ, dar exactă: „S-au mazilit sultan Mustafa, împăratul, fecioul cel mai mare al lui sultan Mehmetu împăratu, carele au fostu luat Cămenița și în locul lui stătu frate-său împăratu, cel mai mic, sultan Ahmet” (M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. II, vol. II, București, 1872, p. 51).

¹¹ Manuscrisul, copia postelnicului Hurmuzaki: „Și cînd ilu duceau să-lu îngroape, popa cel creștinescu dzicea: ne bizimdir, ne sizindir, ce să zice în limba noastră moldovenească nici al nostru nici al vostru”. (Ion Neculce, *Letopisețul Țerei Moldovii*, la M. Kogălniceanu, *op. cit.*, ed. II, vol. II, p. 278, notă).

¹² Scrisoarea din 7 septembrie 1703 (Vezi anexa).

¹³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a, București, 1942, p. 215.

¹⁴ Ion Neculce, *op. cit.*, ed. II, Iorgu Iordan, p. 161–162. După Neculce, legătura dintre Brîncoveanu și Iordache Ruset fusese făcută de un „mitropolit al patriarhului Dosoftei de Ierusalim, anume Hrisantos”, adică Hrisant Notaras, viitorul patriarh (*Ibidem*, p. 161).

¹⁵ Arh. St. Sf. Gheorghe, fond familial Mikes de Zabolna. (Document inedit din 23 septembrie 1703).

și aici informații asupra noului domn, care e Mihai Racoviță¹⁶. Deci pînă la data de 23 septembrie 1703 (stil nou), Mihai Racoviță nu venise în țară cu caftan de domnie¹⁷.

Se vede de aici că informațiile erau furnizate contelui Mikes de un prelet catolic „Frater Felix Ant. Zonat”, care și le procurase prin intermediul unor apropiați ai boierului Iordache Ruset, arătat în scrisoarea ca prim sfetnic și caimacan al lui Mihai Racoviță¹⁸.

ANEXĂ

<1703> septembrie 7, Iași. Scrisoare a unui personaj neidentificat către contele Mihail Mikes, căpitanul suprem al celor Trei Scaune, despre evenimentele din Imperiul otoman care au dus la detronarea sultanului Mustafa II și înlocuirea sa cu Ahmed III.

Iassijs 7 seprembris

Venit hodie Turca à Seraschiera, qui tulit quod cum imperator venerit in conspectum rebelium, militia eius ad partes rebelium se dedit, atque ita omnes imperatorem comprehensum detronisarunt, et fratrem eius sultan Aghmet, annum aetatis suae agentem vigesimum octavum ad thronum elevarunt; repugnantibus multis ideo, quod timerent ne mater eius valide iterum se miscerat regimini, et contra auctores conspirationis novum Imperatorem, filium suum, instigaret, optantibus potius ut filius Sultani Aghmeti mortui, patruelis Imperatoris, anorum duodecem, Imperator poneretur. Sed doctores et legislatores Turcarum ex legibus alcorani ne fas esse dixerunt, ut minor etate anteponeretur majori, ac proinde omnes unanimiter Sultan Aghmet, fratrem depositi conclamarunt Imperatorem. Chipurli (sic) dicunt, quod noluit acceptare visiratum igitur affinem ipsius Nissangi — Bascia (hoc est, qui apud praeteritum Imperatorem ponebat sigillum et subscriptionem Imperatoris in privilegijs) facerunt visirium. Visirius praeteritis fuga se salvavit. Inter alias querelas militiae contra Imperatorem depositum Haec fuit principalis quod tam multas provintias et moscheas Christianis dimiserit, quam dimissionem appellavit tributis Christianis datum.

Ex Valachia venit rumor, jam creatum ease Principem Moldaviae Michaelim Racho-vittza, nepotem ex fratre Domina uxoris dni Iordachi Rosset, decima nona augusti veteri stylo; expectamus super his confirmationem (Seninătura indescifrabilă)

(adresa) Illmo Dno Comiti Michaeli Michis, supremo capit. Tria Sedia Siculicalium, Dno mihi gratiosissimo.

Arh. St. Sf. Gheorghe, fond familial Mikes de Zabolna. Orig.

Traducere:

Iași 7 septembrie

Astăzi a venit un turc din partea seraschierului, care a adus știrea că atunci cînd împăratul ajunsese în fața rebelilor, oastea lui a trecut de partea rebelilor și astfel toți l-au detronat pe împăratul prins și l-au ridicat în tron pe Ahmet, fratele sultanului, în vîrstă de 28 de ani; dar în timp ce mulți se opuneau, fiindcă se temeau că nu cumva mama acestuia, Valide, să se amestece din nou în domnie și să-l instige pe fiul său, noul împărat, împotriva autorilor complotului, doreau mai degrabă ca fiul fostului sultan Ahmet, văr al împăratului, în vîrstă de 12 ani, să fie numit împărat. Dar învățații și legiuitorii turcilor au spus că după legile alcoranului era un păcat (nelegiuire) ca unul mai mic în vîrstă să fie numit înaintea unuia mai mare, și ca atare, toți de comun acord, l-au numit sultan pe Aghmit, fratele celui înlăturat. De asemenea ei spun că, deoarece Chipurliu nu a vrut să primească viziratul, l-au numit vizir pe o rudă a acestuia,

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ După Pseudo Nicolae Costin, Mihai Racoviță ar fi venit în Iași cu caftan de domnie la 23 septembrie (st. v., adică 3 octombrie st. n.) același an (La M. Kogălniceanu, *op. cit.*, ed. II, vol. II, p. 48).

¹⁸ Reproducem în anexă, *in extenso*, scrisoarea din 7 septembrie 1703, prezentată mai sus. Traducerea a fost efectuată de colega noastră Maria Dragomir, căreia redacția îi mulțumeste și pe această cale pentru bunăvoința sa.

Nissangi pașa (adică cel care la împăratul de mai înainte pune sigiliul și semnătura împăratului pe scrisorile privilegiate). Vizirul fostului < împărat > a scăpat cu fuga. Între alte plângeri ale oastei împotriva împăratului înlăturat, cea mai de seamă a fost aceasta, anume că a cedat creștinilor multe provincii și moschei, cedare pe care < oastea > a considerat-o ca un tribut plătit creștinilor.

Din Valahia a venit știrea că principe al Moldovei a fost ales deja Mihai Racoviță, nepot după fratele soției domnului Iordache Rosset, în 19 august, după stilul vechi, așteptăm în privința acestora o confirmare.

Preailust-ului domn comite Mihail Michis, căpitan suprem al celor Trei scaune ale secuilor, domn mie preaindătoritor (preamilostiv)

R E S U M Ê

L'auteur analyse des documents inédits et les dates des deux chroniques moldaves et met en relief les événements d'août 1703 dans l'Empire Ottoman, événements qui ont déterminé le détronement du sultan Mustafa II et son remplacement avec Ahmed III. Parmi les documents inédits on trouve une très importante lettre écrite par un clerc catholique, datée le 7 septembre 1703; le texte du document est reproduit dans l'annexe.

F R É C I S

Based on unpublished documents and on news from two Moldavian chronicles, the author analyses the events of August 1703 in the Ottoman Empire, events which lead to the dethronement of Sultan Mustafa II who was replaced with Ahmed II. Among unpublished documents there is a very important letter written in latin dated september the 7th 1703 belonging to a Moldavian catholic clergyman; the documents is given in the annex.